

KANYÓ TAMÁS

1956-OS MENEKÜLTEK SVÁJCBAN¹

„Emigráció annyit jelent, hogy az ember mindent elhagy, amihez kötődött, elhagyja azokat az embereket, akikkel közös történetük volt. Aztán eljut az ember az idegenbe, ott beilleszkedik, és amit maga mögött hagyott, attól elidegenedik, így bizonyos mértékig mindenhol idegenné válik.” (Egy Svájcban élő 1956-os volt menekült)

A svájci kortársakat az 1956-os magyar forradalom mélyen megrendítette, és erős szolidáris érzés alakult ki bennük. „A legtöbb svájciban több is volt, mint szolidáris érzés. Az események hatására szinte azonosultak a szabadságot szerető magyar néppel.” Tüntetések, szolidaritást kifejező nyilatkozatok, segély- és ajándékgyűjtési akciók szervezése – mindez jellemző arra az időszakra.

A magyar forradalom híre Svájcban élénk belpolitikai vitát váltott ki, és számtalan politikai csoportosulást mozgósított. A beszámolók sok esetben talán éppen ezért alig szólnak a (valóban) Magyarországon történekről. Az „Ungarn 56”, „Ungarn-Aufstand” a tényleges magyarországi eseményektől független kulcsfogalommá vált. Ezt az érintettek politikai beállítottságuknak megfelelően más-más módon értelmezték.

Heves hangvételű vitákra, néha tettelegességre, főként azokkal került sor, akik valamelyik baloldali csoportosuláshoz, elsősorban a nyíltan Moszkva-barát munkáspárthoz, a Partei der Arbeit-hoz (PdA) tartoztak: „Ebben a túlfűtött érzelmi közegben sokakban feloldódtak azok a feszültségek, amelyek a háborút követő időkben az életkörülmények gyors átalakulása következtében felgyülemlettek. Az embereket nagyon nyomasztotta az a tény, hogy életminőségük jelentősen javult ugyan, de el kellett fogadniuk, hogy nem békében, hanem háborúban – hidegháborúban – kell élniük.” (175)

¹ Az Egerben elhangzott előadásom címe azonos egy 2002-ben megjelent könyv alcímével: Kanyó Tamás – „Emigráció és Identitás, 56-os menekültek Svájcban”, Pléh Csaba, Ehmann Bea, Gyáni Gábor, Kende Péter, Kónya Anikó és László János tanulmányaival. Budapest, L'Harmattan Kiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet, 2002.

Az itt leírtak sok esetben a könyv anyagából merítenek. Az idézet mögötti oldalszámok zárójelben erre a könyvre utalnak.

A forradalom leverése után kb. 200 000 ember hagyta el Magyarországot. A svájci kormány, a Bundesrat, több döntésben 1957 tavaszáig 13 438 magyar menekültet vett fel.

A menekülteket a föderáció szétosztotta különböző kantonokba, a sokoldalú segítség sok esetben régi svájci hagyomány alapján működött. A svájci „rendszer” szerint nem centralizáltan valamilyen központból, hanem „lentől” helyben szerveződött: a svájci segítség sajátosságához tartozik, hogy a károsult, vagyis segítendő csoport legközelebbi eszmei „rokona”, ill. társa segít. Ebben nagy szerepet játszanak az egyházak, s más szervezetek (sok svájci egyetemista segített szervezetten magyar társának). Ennek régi hagyománya van, így a hugenottákat a protestáns kantonok segítették, a francia forradalom, ill. 1848/49 stb. leverett forradalom menekültjeinek a hozzájuk legközelebb álló szervezetek nyújtottak támaszt. A második világháború idején azonban a sok befogadott menekült mellett a svájci hatóságok sok zsidó menekültet visszatoloncoltak a biztos halálba. 1956 alkalmat adott újra a humanitárius politika bebizonyítására.

Ebben az összefüggésben találtam az elbeszélte életutakban svájci részről olyan történetet, ahol saját családjának története is egy menekült sorsra mutat rá: „...én hugenották leszármazottja vagyok. Jó néhány francia nevű bázeli család őse hugenotta volt. A mi családunk sohasem felejtette el, hogy egyszer ők is menekülteként érkeztek Baselbe. A hugenották később, a 17. században a gazdasági és értelmiségi vezető réteghez tartoztak. Erre gondoltam, és ezt mondtam magamnak: olyan emberek jönnek ismét, akik országunkat gazdagítani fogják. Valóban ilyenekkel ismerkedtem meg, ilyenekkel dolgoztam együtt.” (178/9)

A svájci 56-os kép, az 1956-osokkal való szimpátia olyan elvárással függött össze, ami nemritkán nyomást is jelenthetett a menekült számára. Világnézeti meggyőződésük nem egy esetben meglepetést okozott:

„Semmiféle elvárás nem élt bennünk. Egyet azonban ki kell jelentenem. Az egyetemistákkal kerestünk kapcsolatot [...] Meg voltunk győződve, hogy (az egyetemisták) lelkes antikommunisták, akik a rendszer ellen harcoltak. Amikor az első kapcsolatfelvételt sor került, először Budapesten, majd Bécsben, végül Svájcban, felismertük, hogy nem úgy áll a dolog, ahogy azt elképzeltük. Sokan közülük egyáltalán nem voltak antikommunisták, sőt elvhű szocialisták, akik ugyanakkor ragaszkodtak a demokráciához és szabadsághoz, és fontosnak tartották a Nyugat felé való nyitást. Jó néhányan elvhű kommunistának és szocialistának vallották magukat, de hangsúlyozták, hogy a kommunizmus egy más formáját képzeli el. Ez váratlanul ért bennünket. Az érintetteket azonban figyelmeztettük, hogy véleményüket ne kürtöljék világgá. Némelyiknek még külön is megmondtuk, hogy még véletlenül se említsék ezt, ha mikrofonba beszélnek. A svájciak nem értenék meg, hiszen az egész 1956-os lelkesedést a kommunizmussal való szembenállás élte. Senki se ámbítsa magát. Egy ilyen irányú megnyilatkozás félreértésekhez vezetett volna.” (179)

Ez a „meglepődés” jelzi, hova jutottak az egymásnak ellentmondó értelmezések, amelyek a hatalmi blokkok és többé-kevésbé az egész hidegháború logikáját követő jellegzetes elképzelésekben fejeződtek ki. A Szovjetunió „fasiszta ellenforradalomról” beszélt, míg a másik oldalon gyakran nem csupán az antisztálinista mozzanatot hangsúlyozták, hanem voltak olyanok is, akik elutasítottak minden baloldali megnyilvánulást. Mindkettőt a „sémákban való gondolkodás” jellemezte mindkettő csak a forradalom destruktív oldalára, a rombolásra fektette a hangsúlyt. Közben alig vették tudomásul, hogy az erőszakra épített kormányzat összeomlásával új állami funkciókat betöltő öntevékeny szerveződések kezdtek kialakulni. Ezek olyan momentumok, amelyek alapján joggal beszélhetünk forradalomról, „Revolution”-ról. Nyugaton ezt nagyon kevesen ismerték fel pl. Hannah Arendt, aki „On Hungarian Revolution” című művében leírja ehhez fűződő gondolatait.

A menekült magyarok heterogén világában olyanok is feltűntek, akik „kommunistáknak” vallották magukat. Sok menekült kifejezett nyomást érezhetett abban, hogy akadt olyan helyzet, amikor antikommunista (anti-baloldali) szövegeket vártak tőlük.

A fent említett munka elsőrangú kérdése az, hogy kiválasztott tanúk beszámolója nyomán az elmúlt korszak milyen emléknymait lehet felfedezni; a menekültek milyen sajátos módon reagáltak az új élethelyzetükre; hogyan fogták fel, és hogyan oldották meg az új világban való tájékozódás, szocializálódás, a társadalomba való betagozódás sokrétű feladatait.

Mit jelentett 56-os magyar menekültként Svájcban élni, önmagukat feltalálni, saját megszokott nézeteiket revideálni, hogyan élték meg ezt a folyamatot, melyek jelentették az emlékezetben a legnagyobb kihívást?

A következő részben persze csak rövid összefoglalást tudok nyújtani, mondhatnám egyfajta eredményt, de a legértékesebb része a tanulmánynak az, amikor elmélyülhet az olvasó az elbeszélésekben; itt csak illusztrációként kerülhet egy-egy mondat elő, így a lényeg majdhogynem elmarad.

A felmérés nem reprezentatív, de a sok történet összegzése felmutathatja a lehetséges Spielraum – játék/akció – teret.

Amellett nem rekonstruálni kívántam a történeteket, hanem az aktorok önértelmezését a többi hanggal együtt bemutatni. A módszerrel kapcsolatban megemlítem, hogy „teljes” életútinterjúkat vezettem (a teljesség nem a kimerítettség, hanem a beágyazódást az életbe jelentette). Feltűnt egy magyar specifikum is: az elbeszélés „genetikai” nagyságrendje. Az elbeszélő saját helyzetét beépíti a család történetébe (tovább vitte, deklasszálódott...), s ilyenkor fontosnak bizonyulnak olyan kategóriák, mint: polgári, nagypolgári, dzsentri, arisztokrata, úri, munkás, paraszt, intellektuel, katolikus, protestáns, zsidó – ehhez jött még a politikai meggyőződés (kisgazda, szocdem stb.). Különösen nagy szerepet játszottak a második világháborús élmények. A saját élettörténetnek a nagyobb családtörténetbe való illetén behelyezése némileg szemben áll a svájci elbeszélő

praxissal, a „self-made-man” típusal, ahol a család néha majdhogy tabu, csak mint fentebb a hugenotta példa került elő.

Az emigráció elején ott áll a forradalom leverése, így nyilvánvalónak tűnhet az emigráció elhatározásához való indok és motiváció.

De hogyan indokolták individuális szinten a menekülést?

Sokan úgy mesélték, hogy valamilyen módon részt vettek a forradalomban, és azért hagyták el az országot, hogy elkerüljék a rendszer bosszúját. Egyes menekültek néha passzívnak – pl. valaki hozzátartozójaként (apja, férje, testvére stb. részt vett s kikísérte, nem akartak egymástól elválni) – mutatják be szerepüket.

Voltak pl. határtelepülésen lakók, akik tömeges pánikban hagyták el az országot.

Volt, aki a sztrájk idejét akarta kihasználni egy „tanulmányútra”.

S volt, aki előélete, ill. származása miatt hagyta ott Magyarországot, mert ilyen háttérrel semmi jövőt nem remélt magának, és erre most adódott az első alkalom.

Ha azt vizsgálja az ember, hogy miért éppen Svájcba jöttek, akkor durván két csoportra lehet osztani az elbeszélőket: voltak, akik valamilyen hirtelen affektusból vagy véletlenül döntöttek így, és volt olyan, aki tudatosan Svájcba kívánt jönni.

Így pl. együtt akart maradni egy csapat, s az egyik rábeszélte a többieket, vagy hosszú volt a sor az amerikaiaknál... Egyesek nem akartak túl messzire menni – tengeren túlra, mások esetleg már ismertek egy Svájcban beszélt nyelvet.

Akik tudatosan Svájcot választották, ismerték valahonnan az országot, pl. ott jártak, mint Vöröskereszt-gyerekek a II. világháború után; vagy akár egy rokon ottléte is okként szerepelt, még ha azzal a rokonnal nem is tartották a későbbiekben a kapcsolatot. Svájcnak jó híre volt, mint semleges, segítőkész ország.

Ha azt nézzük, hogy mik voltak a menekültek igényei, akkor az is feltűnik, hogy sokan ezt az emigrációt csak átmeneti fázisnak hitték, azt remélték, hogy politikai úton rendezni fogják a helyzetet, hogy az ENSZ föllép, vagy hogy a szovjetek saját maguk elhagyják az országot.

Ilyen elvárásokat lehetett olvasni: elvégezni egyetemi tanulmányokat, nyelvet tanulni, szakmai tapasztalatot szerezni, majd visszamenni.

Akiket a forradalom utolsó napjaiban a börtönökből szabadítottak ki, azok örültek, hogy élnek, egy ideig semmilyen jövőképük nem volt.

Előfordult, hogy egy férj azért küzdött, hogy maga után hozhassa feleségét – volt, hogy ez 10 évig is eltartott.

Az integráció – a beilleszkedés – folyamata rengeteg területen megnyilvánult: itt is nagyon fontos, a kommunikáció alapja a helyi nyelv elsajátítása. Ám Svájc sajátos helyzetben van, hiszen négy nyelvű ország. Miközben az ottani német – mondhatni – egy külön beszélt nyelvet, és nem is egységes.

A külföldi akcentust az emigránsok sokszor stigmatként élték meg, ha a helyiek miattuk Schwitserdütsch-ről hirtelen átváltottak Hochdeutsch-ra, akkor ezt akár egyfajta kirekesztésnek foghatták fel. A latin (olasz, ill. francia) Svájc mentalitását gyakran közelebb érezték a magyarhoz, mint a német-svájci felfogást.

Szinte groteszk mozzanat volt a nők helyzete: egy sztálinista rendszerből az európai kontinens legősibb demokratikus országába menekültek rá kellett döbenni, hogy ott nem ismerték a női szavazati jogot – amíg 1971-ben, népszavazása útján országos szinten be nem vezették.

Sok területen akadhatott kisebb konfliktus. Egyes menekültek számára eleinte minden gyanús volt, ami állami. Megismerkedtek a svájci pontossággal, alapossággal, munkamorállal, egyfajta puritán szellemmel, amit a magyarok néha kicsinyességnek fogtak fel.

Ezeket az új jelenségeket előnyös volt felismerni és megfelelő módon kezelni. Nem ritkán egy illető elfogadott, ill. átvett egy-egy mozzanatot:

„Egyike a legpozitívabb svájci tulajdonságnak, ami miatt szintén roppantul szeretünk itt lenni (...): a szélsőségektől távol állni, és ez a hihetetlenül józan, praktikus gondolkodásra való készség. Én ezt évtizedeken keresztül megéltem a tanári karban, a konferenciákon, az iskolában, ahol tanítottam, hogy minden témáról a legjózanabban pro és kontra lehetett érvelni; hogy az emberek nem veszítik el a fejüket; hogy olyan emberek, akik esetleg mérgelődtek egymásra, és esetleg egy négy szemközti jelenetben jól oda is mondtak, ugyanaz az ember esetleg egy konferencián a legnagyobb objektivitással tud az illetővel beszélni. Egy magyar meg lenne sértődve egy életre: Nem beszélek veled, nem létezik a számomra – ez jellegzetesen magyar reakció.” (67)

Ebben az idézetben az elbeszélő az általa vélt svájci erényt szembeállítja az adott területen vélt magyar hiánnyal, s átképzetten elutasítja a régen megélt indulatosság praxisát.

Mint a következő példában is mindkét esetben az elbeszélő végigment egy adaptációs folyamaton, az emigráns kihíváson, az újrakezdésen, s az egyénenként másképp tapasztalt, ill. elbeszélte szemléleti változáson.

„A svájciak alapossága, néha kicsinyessége, rendszeretete, néha a magyaroknak nehezére esett. De én magam is egy kicsinyes, rendszerető természet vagyok, úgyhogy nekem ez nem okozott különösebb gondot és problémát, mert ilyen szempontból én néha svájciabbnak érzem magam, mint a svájciak. És néha a svájci kollégáimat megpróbálom rendre szoktatni most is még, úgyhogy ez talán generáció kérdése is idővel, életkor kérdése. De nekem nem volt terhes ez a svájci környezet, emiatt nekem nem volt problémám.” (67)

A végkövetkeztetés nem olyan jellegű, hogy egy mondatban elmondhatnám, hogy az 1956-os magyarok sikeresen beilleszkedtek, s feltalálták magukat – bár többnyire az a benyomásom, hogy igen –, vagy zátonyra futottak, ami sok esetben szintén előfordult.

A Svájcba emigrált 56-os egyik szimbóluma lehetne a Patchwork-takaró², amit annak idején a svájci iskolás lányok készítettek a menekültek számára. (Több 1956-os máig otthon őrzi ezt az adományt). Az említett takaró nagyon sok, színes, kötött négyzet-darabból van összevarrva, szimbolizálva az ottani emigránsok sokszínű, heterogén összetételét is.

² Az előző (első) lábjegyzetben említett könyv címlapja is erre a *patchworkre* (foltvarázsra) kíván utalni.